

Gyánti István (MNL Baranya Megyei Levéltára)

Impériumváltás Baranya megyében (1918. november–1919. március)

Mikor 1918 őszén a négy éven át tomboló „Nagy Háború” befejezéséhez közeledett, a vesztesek oldalán helyet foglaló Osztrák–Magyar Monarchia darabjaira hullott. Október első felében egymás után alakultak meg a nemzetiségi tanácsok (a csehek, a szlovákok, a románok, a horvátok és a szerbek politikai-hatalmi szervezetei), amelyek a hónap végén kinyilvánították a dualista államtól való elszakadásukat és csatlakozásukat az új nemzetállamokhoz. Ezzel egyidőben az ideiglenes nemzetgyűlés kimondta Német-Ausztria megalakulását. Október 24-én pedig megalakult a Magyar Nemzeti Tanács, majd október 30–31-én győzött a polgári demokratikus forradalom Magyarországon, a Nemzeti Tanács pártjainak részvételével Károlyi Mihály alakíthatott kormányt.

A katonai összeomlást követően a Monarchia képviselői november 3-án aláírták a padovai fegyverszüneti egyezményt, az államalakulat felbomlásával azonban nem volt világos, hogy ez mennyiben vonatkozik Magyarországra, emellett az antant balkáni haderőinek mozgását sem akadályozta meg. Ez volt az oka annak, hogy Károlyi-kormány képviselői és a keleti antant-hadsereg parancsnoka november 13-án Belgrádban megkötötték azt a katonai konvenciót, amely a magyar hadsereg által kiürítendő terület határát a Szamos felső völgye–Beszterce–Maros–Baja–Pécs–Dráva vonalon határozta meg. Mindezek értelmében Baranya vármegye nagyobb része szerb megszállás alá került.

A területek megszállásával kapcsolatos szerb politikát a továbbiakban az határozta meg, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csak ekkor szerveződött egységes állammá, még nem voltak véglegesen megállapított határai, de reménye volt arra, hogy a politikai érdekérvényesítésen túl a status quo is jelentős szerepet játszik azoknak a nagyhatalmak által történő végleges meghatározásában.

Előadásom keretében Baranya megye szerb megszállásának 1918 novembere és 1919 márciusa közötti első szakaszát tekintem át, amely időszak során a szerbek átvették a polgári közigazgatást.

Október végén tehát polgári demokratikus forradalom zajlott le Magyarországon. A Magyar Nemzeti Tanács táviratilag értesítette Pécs városát és csatlakozásra szólította fel. Mindezek hatására november 1-jén Pécssett, majd a következő napokban a megye községeiben is megalakultak a nemzeti tanácsok. A közbiztonság érdekében megszervezték a gyárőrséget, katonáőrségek és polgárőrségek, nemzetőrségek alakultak. A létrejövő testületek tevékenységének kibontakozására azonban nem maradt idő, hiszen az említett belgrádi egyezmény alapján Baranya megyébe szerb csapatok vonultak be.

A területek elfoglalása lényegében a megállapodás aláírásával egyidejűleg megkezdődött, a szerb csapatok november 19-ig elfoglalták a megye nagy részét. Baranya megye hét járása közül hat került szerb megszállás alá, sőt rövidebb időre a meg nem szállt hegyháti járás néhány községe is a demarkációs vonal déli oldalára került. 308 községből mindössze 55 maradt a meg nem szállt területen. A megszállás kezdetben tehát – elsősorban a pécsi szénmedence zavartalan kiaknázása érdekében – túlterjedt a megállapított demarkációs vonalon.

Különösebb változást a megszállás eleinte nem jelentett, a tisztviselők zöme tovább dolgozott, működtek a nemrég megalakult különféle tanácsok, a Magyarországgal való érintkezést a szerbek nem korlátozták, a hivatalos intézkedések továbbra is Budapestről érkeztek. A magyarországi kormányzat képviselőiként november 22-én elfoglalta hivatalukat

a Károlyi-kormány által kinevezett megyei, illetve városi kormánybiztos-főispán, akik kérték a szerb megszálló csapatok parancsnokságától joghatóságuk elismerését.¹

A belgrádi konvenció értelmében a közigazgatás a magyar hatóságok kezében maradt, a megszállók azonban rövidesen a civil élet irányítását is a kezükbe akarták venni. Első lépésként, november 19-én feloszlatták a nemzetőr-alakulatokat.

Néhány nap múlva már a Pécsi Nemzeti Tanács tiltakozott a szerb csapatok parancsnokságánál, hogy a megszállók megszegik a fegyverszüneti megállapodást, közraktárak készleteit és magántulajdont képező javakat vesznek igénybe, korlátozzák a vasúti áruforgalmat, beavatkoznak a szénkészletek elosztásába, mindezek mellett pedig a megszállás túlterjed a megállapított demarkációs vonalon.²

1918 novemberének végétől a megszállók részéről mind élesebben bontakozott ki egy olyan politika, amely fegyveres erőre támaszkodva, a helyi polgári közigazgatást fokozatosan korlátozta, majd megkísérelte annak teljes hatáskörét átvenni és szerb impériumot kialakítani. Egymást követték a fegyverszüneti egyezményt és a magyar állam szuverenitását sértő rendelkezések. November 20-án a szerb hatóságok megtiltották a magyar hadügyminisztérium körrendeletének végrehajtását, vagyis az 1896–1900 között született korosztály behívását.³ Megtiltották továbbá az állami adók beszedését a megszállt területeken,⁴ valamint az itt élők részvételét az esetleges magyarországi választásokon.⁵ A postai forgalmat és a sajtót cenzúra alá vetették, a katonai parancsnok betiltott minden csoportosulást, a rendezvényeket előzetes engedélyhez kötötte.

Mindezek az események szervesen összefüggtek az Újvidéken történetekkel. November 25-én a Szerb Nemzeti Tanács által Újvidéken összehívott, Baranya, Bácska és Bánát lakosságának akarátát kifejezni hivatott népgyűlés kimondta e területek csatlakozását a létrejövő délszláv államhoz.⁶ E Vajdaság néven egyesített terület igazgatására megalakult a Narodna Uprava, amelynek hatásköre kiterjedt az említett területek demarkációs vonal által kijelölt részeire. Külön érdekesség, hogy a döntést meghozó népgyűlésen Baranyát senki sem képviselte. Mindezek után december 1-jén megalakult a Szerb–Horvát–Szlovén állam, amelynek kormánya a Narodna Uprava előterjesztésére kijelentette, hogy Bácska, Bánát és Baranya megszállt területét annektálja.

Az eseményekre válaszul Pécsen, a Nemzeti Tanács kezdeményezésére mozgalom indult, melynek nyomán úgynevezett „Néphatározat” született, amit magáévá tett a város közgyűlése, a politikai pártok, vallási felekezetek és a társadalmi egyesületek is. A széles tömegek óhaját kifejező Néphatározat tiltakozott Pécs és Baranya elszakítása, Szerbiához csatolása ellen, és kinyilatkoztatta, hogy Magyarországhoz akar tartozni.⁷ A következő napokban Baranya megye községeiben hasonló tartalmú dokumentumok születtek.⁸

A szerb katonai parancsnok szerint e Néphatározat alkalmas volt a lakosság nyugtalanítására, közvetve pedig az antant csapatok érdekeit sérti, ezért letartóztatta a mozgalom kezdeményezőit, és a város ismert polgári és politikai vezetői közül túszoikat jelölték ki.⁹

¹ MNL BaML IV. 1401. b. Pécs város főispánjának általános iratai. 1025/1918.

² Pécsi Napló, 1918. nov. 22.

³ MNL BaML IV. 410. a. Baranya vármegye alispánjának iratai. Elnöki iratok. 4010/1918.; MNL BaML IV. 1406. f. Pécs Város Tanácsának iratai. „D”, Katonai és illetőségi ügyosztály iratai. D-31436/1918.

⁴ MNL BaML IV. 1401. b. Pécs város főispánjának általános iratai. 1029/1918.

⁵ MNL BaML IV. 410. c. Szerb megszállás (szerb impérium) alatt működött vármegyei közigazgatás iratai. 1391/1919.

⁶ A népgyűlés határozatait közli: KÖVÁGÓ 1964, 249–250.

⁷ MNL BaML IV. 1401. b. Pécs város főispánjának általános iratai. 1046/1918.

⁸ MNL BaML IV. 401. a. Baranya vármegye főispánjának bizalmas iratai. Tiltakozások a Jugoszláviához való csatlakozás ellen. 1918.

⁹ MNL BaML IV. 1401. b. Pécs város főispánjának általános iratai. 1073/1918.

A tiltakozások ellenére a Narodna Uprava megkezdte az újvidéki népgyűlés döntéseinek gyakorlatba ültetését, december 4-én határozatot hozott a vezető magyar tisztviselők lecseréléséről. Kinevezte Baja és Pécs városok, valamint a megszállt Baranya főispánjává Stipan Vojnić-Tunić volt szabadkai polgármester-helyettest, akit felhatalmazott, hogy felfüggeszse azokat a tisztviselőket, akik nem teszik le az esküt, vagy megbízhatatlannak ítélik. December 12-én tehát megjelent Pécsen, hogy elfoglalja hivatalát. A megszálló csapatok parancsnoka ez alkalomból magához rendelte a vármegye alispánját és a társhatóságok vezetőit, és a kinevezés tudomásulvételét kérte, erre azonban egyhangú elutasító választ kapott, mivel az érintettek nem ismerték el a Narodna Uprava illetőségét.

A határozott ellenállás hatására ekkor még nem sikerült Baranya vármegyét szerb igazgatás alá rendelni, de tovább folyt a magyar állam szuverenitásának lebontása a megszállt területeken. December végén a megszálló csapatok parancsnoka közölte a városi kormánybiztos-főispánnal, hogy a magyar kormánytól érkező rendeletek csak az ő előzetes hozzájárulásával hajthatók végre,¹⁰ emellett megtiltotta a 18-45 év közötti baranyai hadkötelesek távozását a demarkációs vonalon a meg nem szállt területekre.¹¹ Egyébként január végén a demarkációs vonalat is lezáratta, azon keresztül minden közlekedést megakadályozott.

Január 13-án a Narodna Uprava rendelete megszüntette a nemzeti tanácsok működését mind a magyar, mind pedig a délszláv lakosú községekben.¹²

Január 17-én megjelent Pécsen a Narodna Uprava miniszterelnöke, és közölte az egybehívott tisztviselőkkel, hogy kormánya a siklósi születésű, pécsi kötődésekkel is rendelkező Vladislav Pandurović ügyvédet, a pécsi hadapródiskola egykori tanárát nevezte ki Baranya, Pécs és Somogy kormánybiztos-főispánjává. A jelenlévők tiltakozására közölte, hogy akár fegyveres erővel is végrehajthatja az újvidéki kormány határozatát. Az új főispán beiktatását január 27-re tűzték ki. Hogy ezt az eseményt megfelelően előkészítse, a pécsi szerb városparancsnok január 25-én kemény hangú kiáltványban fordult Pécs város polgáraihoz, amelyben bármiféle engedetlenség esetén a szigorú megtorlást helyezte kilátásba.¹³

Ilyen előzmények után került sor január 27-én Pandurović beiktatására. A tisztviselői kar távollétével tiltakozott, az eseményt pedig atrocitások kísérték. Másnap Pandurović átvette a városi, illetve a megyei főispáni hivatalt a magyar kormány által kinevezett kormánybiztosoktól, akik jegyzőkönyvben tiltakoztak a fegyverszüneti feltételek megsértése ellen, és kijelentették, hogy hivatalukat csak erőszak nyomására adták át.¹⁴

A beiktatás alkalmával kitűzték a szerb zászlót a pécsi városházára, de az új főispán azt ígérte, hogy a következő nap bevonják. Miután ez nem történt meg, a pécsi polgármester utasítására felvonták a magyar lobogót is. A szerb katonai közegek közbeléptek, a magyar zászlót eltávolították, több városházai alkalmazottat és járőrelőt bántalmaztak.¹⁵ Az atrocitás miatt elégtételt követelő polgármestert letartóztatták, és áttoloncolták a demarkációs vonalon. Ugyanígy jártak el a megyei alispánnal és a megyei kormánybiztos-főispánnal.

Hivatalának átvétele után Pandurović hozzálátott a közigazgatás átszervezéséhez. Mivel nem tették le az esküt, vármegye központjában működő megyei bizottságviselőket és a járási főszolgabírókat állásukból elbocsátotta, és ideiglenesen új hivatalnokokat nevezett ki. Az

¹⁰ MNL BaML IV. 1401. b. Pécs város főispánjának általános iratai. 1180/1918.

¹¹ MNL BaML IV. 1401. b. Pécs város főispánjának általános iratai. 1169/1918.

¹² Baranyavármegye Hivatalos Lapja, (XXII. Évf. 6–9. sz.) 1919. márc. 1., 19.

¹³ MNL BaML IV. 1406. g. Pécs Város Tanácsának iratai. „E”, Főjegyzői (Elnöki) ügyosztály iratai. E-1455/1919.

¹⁴ MNL BaML IV. 1401. a. Pécs város főispánjának iratai. Bizalmas iratok. 4/1919.

¹⁵ MNL BaML IV. 1406. g. Pécs Város Tanácsának iratai. „E”, Főjegyzői (Elnöki) ügyosztály iratai. E-1541/1919.

alispán Svetoslav Rajić lett.¹⁶ Rendeletet adott ki, ami szerint Baranya, Somogy és Tolna vármegyék megszállt részei Baranya vármegye néven közigazgatásilag egységes területet képeznek, valamint közölte az új járási beosztást is.¹⁷ Ugyanakkor rendelet jelent meg arról is, hogy minden adminisztratív ügyben a magyar kormány helyett a Narodna Uprava osztályai illetékesek.

A községi közigazgatás ideiglenes megszervezése érdekében Pandurovic utasította a főszolgabírókat, hogy a községekbe egyenként szálljanak ki, és iktassák hivatalukba a községi előjárókat, de a működő és megbízhatónak ítélt előjáróságok működését megerősíthették.¹⁸

Mivel a belgrádi konvenció be nem tartása, a nyílt annexiós törekvések, valamint a szerb katonaság által elkövetett atrocitások miatti tiltakozás a február elején Pécssett tartózkodó antant-küldöttségnél sem talált meghallgatásra, a megszállt területeken egy nagy, egyeztetett tiltakozó akcióra került sor, amely a „nagy sztrájk” néven vonult be a történelembe. A február 21-én, Temesváron és Szabadkán kezdődő mozgalom másnapján sztrájkba kezdett Pécs és az egész megszállt Baranya megye. Leállt a vasúti és villamosforgalom, a közművek, a telefon-összeköttetés, a posta, a boltok zárva maradtak. A szerb hatóságok erélyes fellépései nem érték el céljukat, így a mozgalom március 13-án véget ért, mivel Belgrád hajlandónak bizonyult kompromisszumok meghozatalára. A szerb engedmények oka minden bizonnyal az, hogy a békekonferencián a megszállt területeken zajló tömeges elégedetlenségek Magyarországnak kedveztek volna. A megegyezés nyomán esély nyílt arra, hogy Baranyában helyreálljon a magyar közigazgatás, valamint a szerb csapatok a Siklós–Villány–Mohács vonalra vonuljanak vissza. E reményeknek azonban március 21-én a magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása véget vetett. Ekkor a szerb megszálló csapatok parancsnoka a magyar közigazgatás visszaállításával kapcsolatos tárgyalásokat tárgytalannak nyilvánította. A belgrádi kormány (amely március 12-én átvette a megszűnő Narodna Uprava fennhatóságát) úgy érezte, hogy a demarkációs vonaltól délre eső területekkel kapcsolatos tervei váratlan alkalomhoz jutottak. Úgy vélték, hogy a proletárdiktatúra hatalomra jutása a magyar államiség felszámolásához fog vezetni, ezért a szerb politika a továbbiakban mindent megtett a terület megszállásának meghosszabbításáért.

Baranya megye 33 hónapig, 1921 augusztusáig tartó szerb megszállásának első szakasza lezárult.

¹⁶ Baranyavármegye Hivatalos Lapja, (XXII. Évf. 6–9. sz.) 1919. márc. 1., 17.

¹⁷ Baranyavármegye Hivatalos Lapja, (XXII. Évf. 6–9. sz.) 1919. márc. 1., 18–19.

¹⁸ Baranyavármegye Hivatalos Lapja, (XXII. Évf. 6–9. sz.) 1919. márc. 1., 19.